

Mengeleho útěk před spravedlností

Martina Oplatková

Příběh nacistického „lékaře“ zvaného „anděl smrti“, který nebyl nikdy dopaden, otevírá nový snímek *Zmizení Josefa Mengeleho*, jenž si získal pozornost na festivalu v Cannes.

Původem ruský divadelní a filmový režisér Kirill Serebrennikov, jehož díla se dočkala celosvětové popularity, žije už čtyři roky v německém exilu. Důvody, které ho vedly k natočení snímku podle stejnojmenného francouzského románu Oliviera Gueze (2017), jsou tedy spojeny jak s jeho novým bydlištěm, tak s otázkami po povaze zla, jehož dopady v jiné podobě pocítil na vlastní kůži.

Film ukazuje základní fakta ze života titulní postavy, u níž bych rozhodně nepoužila termín „hrdina“. Mengele (August Diehl) byl za druhé světové války mladý německý doktor, který prováděl na vězňích koncentračních táborů velmi kruté pokusy. Po válce se mu podařilo uprchnout do Jižní Ameriky, kde prožil pod různými jmény další desítky let, aniž ho

některý z „lovců nacistů“ chytil. Pomáhali mu přitom jak jeho následníci – stále oddaní fašistickým myšlenkám, kteří dobře znali jeho identitu, tak obyčejní lidé, kteří v něm, alespoň zpočátku, viděli jen „hodného strýčka“. Jak se později ukázalo, v roce 1978 se utopil při koupání v oceánu.

Od fešáka k paranoidnímu staříkovi

Serebrennikov nenatočil přímo životopisný film, chtěl spíše ukázat zdánlivou „obyčejnost“ člověka, který má „na rukou krev“, jeho nenápadnost a zároveň celoživotní oddanost myšlenkám, které jsou pro většinu lidstva, jak věřím, zcela nepřijatelné. Nejde tu o to, že by měl Mengele také svou „lidskou stránku“, dobré vlastnosti – do takovéto konfrontace se snímek nepouští. Nicméně ukazuje, že tu většinu poválečných let žil docela všedním způsobem (kromě okamžiků, kdy mu hrozilo prozrazení, měnil identitu a utíkal z jedné jihoamerické země do druhé). Sledujeme jeho osobní peripetie, vztah s otcem, manželkami, milenkami i přáteli a zároveň postupný úpadek – od obyvatele honosné vily se služebnictvem přes trpěného

Mengele žil většinu poválečných let docela všedním způsobem. Snímek Bac Films

nájemníka až po obyvatele chudičského domku v zapadlé uličce, přičemž film často pracuje s flashbaky z okamžiků vyhnanství i návštěv u rodiny v Německu.

V jednu chvíli se přece jen vrátíme do koncentračního tábora. Vidíme, jak Mengele své vyhlédnuté oběti podrobí ponižujícímu vyšetření a pak je nechá „jen“ zastřelit: působí to mrazivě, ale ve srovnání s trýznivými pokusy, kterých se „doktor“ ve skutečnosti dopouštěl, je to „milosrdnější smrt“. Těžiště filmu však spočívá v něčem jiném, což se naplno vyjeví ve scéně, kdy stárnoucího protagonistu navštíví

jeho dospělý syn: Mengele si svou odpovědnost nepřipouští, různými způsoby ji odmítá a až na výjimky ho v myšlenkách nijak neproofsleduje.

Na obsazení hlavní role je zajímavým paradoxem, že právě August Diehl před lety ve filmu *Đáblova dílna* (2007) ztvárnil slovenského židovského vězně z koncentračního tábora Adolfa Burgera, účastníka operace Bernhard (tj. německého projektu padělání platidel Spojenců). Diehl mistrně postihuje proměny své postavy od fešného, ještě stále mladého a sebevědomého muže po čím dál více paranoidního staříka.

Některým divákům může připadat, že forma (většinou černobílého) filmu je příliš umělecká, navíc je mohou mást rafinované přechody mezi časovými rovinami. Až se možná vtírá myšlenka, jestli si natolik zrůdný člověk jako Mengele vůbec zaslouží tak výtečně natočený film. Realistických snímků týkajících se holokaustu jsme viděli už mnoho, není tedy vůbec špatné vydat se jednou jiným směrem.

Zmizení Josefa Mengeleho (Francie / Německo / Mexiko / Velká Británie / USA), rež. Kirill Serebrennikov. Premiéra 7. května.

Autorka je kulturní publicistka.

Převratný pohled na Františka Bílka

Martin Hemelík

Kniha historika Martina Jindry *Troje dveře do chrámu v nás. Symbolista František Bílek a jeho rodina v osidlech 20. století* představuje unikátní syntézu vědeckého bádání a mimořádné vypravěčské empatie.

Na 360 stranách se autorovi podařilo vdechnout život postavám, které dosud stály ve stínu slavného chýnovského rodáka Františka Bílka (1872–1941), sochaře, architekta, grafika a křesťanského myslitele. Kniha přináší průkopnický pohled na rodinné zázemí a dosud opomíjené osudy Bílkových nejbližších. Autor na základě rozsáhlého archivního výzkumu doma i v zahraničí skládá fascinující mozaiku životů, jež byly kruté zkoušeny totalitními režimy, politickými represemi i bolestí emigrace. Historie zde není souborem abstraktních pojmů, ale sledem konkrétních lidských příběhů plných solidarity, víry a nezlomnosti. Publikace odhaluje např. vztah ke strážci lidskosti Přemyslu Pittrovi, ministru Zdeňku Nejedlému nebo příteli Stanislavu Kodymovi.

Pro Jindrův styl psaní je charakteristická schopnost polidštit suchá fakta. Z textu je navíc patrné, že pro autora nejde o pouhé téma, nýbrž o hluboce osobní záležitost, což

dodává knize naléhavost a vnitřní dynamiku. Dalším klíčem k působivosti je autorův smysl pro detail. Dokáže rekonstruovat atmosféru konkrétních setkání, jako byla návštěva Bílka u rodiny Stachových v protektorátních Honbících v červnu 1941. Líčení vzniku reliéfu „Bůh s námi, kdo proti nám“ není jen popisem uměleckého díla, ale svědectvím o lidské solidaritě a odvaze v dobách nesvobody. Vůbec poprvé jsou také v knize systematicky zpracovány souvislosti, které osvětlí odstranění Bílkova bronzového Mojžíše během nacistické kampaně proti „židovským“ sochám. Z pohledu historika umění jsou popsány Bílkovy nekonvenční realizace pomníků padlých, které v samostatné kapitole profesor Jan Royt zasadil do širšího kontextu.

Největší stylistickou předností díla je jeho humanistický podtón. Autor nečiní rozdíl v tom, zda je postava slavná, či méně známá. Tato „biografie rodiny“ nás učí vnímat umělce a jejich blízké především jako rodiče, děti a vnuky, kteří byli formováni dobou, ale zároveň ji svou vnitřní integritou sami utvářeli. Jindra vytvořil text, který je stejně historicky cenný jako čtenářsky strhující. Je to pozvánka k hlubšímu zamyšlení nad tím, jak velké dějiny protékají našim životem.

Martin Jindra: *Troje dveře do chrámu v nás. Symbolista František Bílek a jeho rodina v osidlech 20. století* (GHMP a ÚSTR 2025).

Autor je historik.

ŘÍP: KONTEXT A SOUČASNOST je název výstavy, kterou lze do 13. září zhlédnout v Galerii moderního umění (GMU) v Roudnici nad Labem. Letos je tomu 900 let od první zmínky o řípské rotundě sv. Jiří. Mytická hora podněcovala lidskou představivost od pradávna, svůj význam si během staletí obhájila v rovině mocenských, náboženských a politických interpretací. Cílem výstavy je ale zachytit horu v jiných souvislostech. Studenti Fakulty umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem vytvořili díla na míru a tážou se, zda dnes Říp může poskytnout „něco víc než turistiku, pochybné oslavy národověcké hrdosti a ezoterické seance“, či zda si „vystačí s kořatými mýty z prastarých kronik a realistickými krajinomalbami z rukou klasiků“.

Snímek GMU

Rohrova prorocká moudrost do zjitřené doby

KNÍŽNÍ TIP
Zdeňka A. Emingera

Ke zrodu knihy františkánského kněze Richarda Rohra *Slzy věcí* s podtitulem *Prorocká moudrost pro naši rozjitřenou dobu* zásadně přispělo druhé zvolení Donalda Trumpa prezidentem Spojených států amerických.

Už v průběhu volební kampaně, tím více po volbách, se na Rohra, který požívá v zahraničí i doma v USA značné úcty, obraceli jeho přátelé, kolegové a čtenáři a hledali u něj útěchu. Rohr nebyl sám, kdo v tomto čase oněměl a nevěděl přesně, co říct. Jenže netrvalo dlouho a pustil se do toho, co umí nejlépe a čemu se jako kněz, řeholník, terapeut a spisovatel věnuje většinu svého dospělého života – napsal knihu jako odpověď na to, co se s jeho Spojenými státy i s částí římskokatolické církve tamtéž děje. Je téměř tradicí severoamerické křesťanské teo-

logie a spirituality napříč denominacemi, že se mnohem častěji než my Evropané obrací ke starozákonním textům, zvláště k prorokům. A přesně tento inspirační zdroj si pro své duchovní úvahy o současné americké kultuře, politice a občanském životě vybral i Rohr. A udělal dobře.

V jeho úvahách najdeme životní příběhy, poslání či postoje takových proroků, jako byli Ámos, Jeremiáš, Eliáš, Jonáš, Izaiáš, Ezechiel či Jan Křtitel, i odkazy na ženské prorokyně, resp. významné ženy prorockého hlasu. Na pozadí toho, co Američané dnešních časů a ti, kdo jsou s nimi solidární, prožívají, Rohr připomíná: „Proroci jsou tedy v pravém smyslu hlasatelé pravdy, nikoli věštcí.“ A dodává: „Úkolem proroka vždy bylo odkrývat, v čem spočívá skutečný problém: v obviňovatelích samých a v sebeklamech skupiny.“ Smysl autorových úvah je zřejmý: chce, aby se lidé soustředili na ty biblické zdroje a „směrovky“, které jim pomohou poznat vlastní roli v mnoha oblastech života – v rodině, v manželství, v církvi, ve společnosti, v politice.

Celou knihou prostupují nejen zdařilé teologické reflexe o prorocké starozákonné době,

ale také odvážné výzvy k autentickému chápání Kristova vykupitelského příběhu, jež je některým americkým křesťanským odnožím skoro cizí. Rohr totiž za to, co píše, ručí více než padesátí lety kněžského života, jehož nesmazatelným otiskem je právě odvaha říkat věci, které se mohou zdát na první pohled pobuřující. Ručí též svou formační a terapeutickou službou, která nejen v místech, kde založil Centrum pro akci a kontemplaci, ale i skrze jeho knihy po celém světě vykonala obrovské dílo.

Nelze se proto divit, že se mu ti, kdo připravovali půdu pro vstup vtěleného Božího Slova do dějin, stali odrazovým můstkem k povzbuzení – že i ty zdánlivě nesnesitelné časy se jednou změní a s nimi nadejde čas obnovy, nové setby, a hlavně nové sklizně. I to nejsilnější prorocké burcování k osvobození člověka z otroctví všeho druhu však vychází nikoli z pramene síly – v níž prorok mluví, jedná a otřásá danou komunitou –, ale ze skutečnosti, která je tím nejvýznamnějším titulem Boha, jemuž jsme v Ježíši Kristu, Božím Synu, uvěřili. Tou skutečností je láska. Do ústředního Božího tajemství, o němž Rohr citlivě a pokorně hovoří, nelze nikdy nahlédnout chtivě, drze a s před-

stavou, že si Boha očochím pro své soukromé, či dokonce politické účely. Do tajemství lásky, píše nádherně Rohr, lze nejjistěji pronikat na kolenou a v slzách. „Ze zkušenosti jsem poznal, že mi slzy pomáhají nahlédnout do velkého tajemství, které stále znám jen napůl – že lidé jsou ve skutečnosti stvořeni z lásky a pro lásku. A nám to stále nedochází! Neumíme to vyjádřit – jediné plácem.“

„Slzy věcí“ čili slzy v srdci naší lidské zkušenosti jsou nakonec tím, co dokáže přemoci jakoukoli nejistotu, beznaděj, smutek, zoufalství a tragédii. Nezbyvá nám, než spolu s Richardem Rohrem a jeho knihou věřit, že se věci dají do pohybu správným směrem a že jeho další kniha bude chvalozpěvem – vypůjčují si slova Václava Havla – vítězství lásky nad lží a nenávistí.

Richard Rohr: *Slzy věcí* (Lukáš a syn 2026).

Autor je teolog a publicista.

